

Franz Rothenbacher, *The Central and East European Population since 1850, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, UK; New York, NY, USA: Palgrave Macmillan, 2013, ss. XXXI, 1491, ISBN: 978-113-727-389-5*

Do rąk badaczy trafił piąty tom prestiżowej serii wydawnictwa Palgrave Macmillan „Społeczeństwa Europy”. Dwa pierwsze tomy ukazały się w 2000 roku¹. Trzy kolejne, dotyczące populacji europejskiej, są już autorstwa Franza Rothenbachera, niemieckiego socjologa i pracownika interdyscyplinarnego instytutu badawczego Uniwersytetu w Mannheim – Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung (MZES). Pierwszy z nich został opublikowany w 2002², kolejny w 2005³.

Na obecny tom musieliśmy natomiast czekać aż osiem lat. Autor zaprezentował w nim przemiany ludnościowe w następujących krajach: Albania, Białoruś, Bośnia i Hercegowina, Bułgaria, Chorwacja, Cypr, Estonia, Łotwa, Litwa, Macedonia, Malta, Mołdawia, Czarnogóra, Rumunia, Rosja, Serbia, Słowenia, Związek Radziecki, Turcja, Ukraina i Jugosławia. Książka jest kontynuacją dwóch poprzednich pozycji autora dotyczących ludności Europy Zachodniej i Środkowej uwzględniających takie państwa, jak: Austria, Belgia, Czechosłowacja, Dania, Finlandia, Francja, Niemcy, Grecja, Węgry, Islandia, Irlandia, Włochy, Luksemburg, Holandia, Norwegia, Polska, Portugalia, Hiszpania, Szwecja, Szwajcaria, Wielka Brytania z Irlandią Północną. Wszystkie trzy tomy powinny być postrzegane jako całość opisująca ludność Europy, o czym zresztą informuje sam autor we wprowadzeniu do ostatniego z nich. Dodaje przy tym, że Europa stanowi jeden podmiot i taki podręcznik obejmujący cały kontynent powinien stanowić od początku zwarte dzieło, ale w 1990 r., kiedy zaczynało prace nad całą serią, nie było to z różnych względów możliwe.

Książka przedstawia, jak pisze autor, szeroki okres zmian demograficznych lub generalnej modernizacji Europy, uwzględniający wielkie przemiany w dziedzinie industrializacji, urbanizacji, wzrostu populacji itd. Zasadniczo rozpoczyna się w 1850 r. i doprowadzona zostaje do początków XXI wieku, choć oczywiście o stopniu szczegółowości zaprezentowanego materiału dla poszczególnych krajów decydowały bogactwo i dostępność źródeł. Generalnie autor starał się sięgnąć tak daleko wstecz dziejów, jak to tylko było możliwe.

Praca podzielona jest na trzy główne części. Pierwsza ma charakter wprowadzający i syntetyzujący. Pod koniec rozdziału autor zestawiał w formie tabelarycznej m.in. informacje o narodowych spisach ludności w kolejnych krajach Europy Środkowej i Wschodniej, począwszy od 1851 r., kiedy to pierwszy spis w rozpatrywanym okresie i dla wyszczególnionych państw odbył się na Malcie. Autor kończy rozdział podaniem zarówno centrów badań demograficznych w danych państwach, jak i instytucji o charakterze międzynarodowym wraz z adresami stron internetowych.

Zasadniczą część książki stanowi rozdział drugi, który został przedstawiony na 1139 stronach (76% całości). Mamy tutaj wyszczególnionych 21 państw ujętych w odrębnych podrozdziałach. Dane odnośnie do każdego z wymienionych krajów zostały podzielone na 11 sekcji. Najpierw zaprezentowano krótką historię polityczną i ekonomiczną danego państwa i jego zmian teryto-

¹ B. Ebbinghaus, J. Visser, *Trade Unions in Western Europe since 1945*, London: Macmillan Reference; New York: Grove's Dictionaries, 2000, XIX, 807 p. + 1 CD-ROM; D. Caramani, *Electoral Results by Constituencies*, London: Macmillan Reference; New York: Grove's Dictionaries, 2000, XXI, 1090 p. + 1 CD-ROM.

² F. Rothenbacher, *The European population, 1850–1945*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2002, XXVII, 846 p. + 1 CD-ROM.

³ Idem, *The European population since 1945*, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2005, XXX, 1030 p. + 1 CD-ROM.

rialnych w ciągu dziejów. Następnie ukazano strukturę ludności w całym państwie oraz jego poszczególnych regionach lub miastach wraz z gęstością zaludnienia. Przedstawiono też wzrost liczby ludności i zjawisko migracji oraz teorię pierwszego i drugiego przejścia demograficznego. Kolejny podrozdział poświęcony został problemowi śmiertelności niemowląt oraz ogólnej długości życia, co pozwala znacznie szerzej spojrzeć na kwestię umieralności. Autor zebrał także dane na temat płodności i dzieci nieślubnych. Sekcja siódma odnosi się do małżeństw (m.in. średni wiek ich zawierania, współczynnik małżeństw i celibatariuszy itd.) oraz rozwodów. Dalej mamy zasygnalizowane zjawisko starzenia się społeczeństw oraz możemy się zapoznać z danymi dotyczącymi struktury gospodarstw domowych i rodzin, co – jak podkreśla Rothenbacher – może być istotnym przyczynkiem do dyskusji nad organizacją i funkcjonowaniem rodziny na kontynencie europejskim.

Dwie ostatnie sekcje mają nieco odmienny charakter od pozostałych. Pierwsza z nich dotyczy krajowych systemów statystycznych odnoszących się do zjawisk demograficznych. Opisuje dostępne statystyki, przedstawia historię zbierania danych i definiowania pojęć z zakresu statystyki i demografii. Ostatnia sekcja natomiast zawiera informacje odnośnie do najważniejszych przemian w danym państwie niezbędnych do zrozumienia i interpretacji procesów ludnościowych.

Po prezentacji 11-sekcyjnej warstwy tekstowej umieszczono obszerny (dla każdego kraju odrębny) załącznik z tabelami i wykresami. Zostały one w miarę możliwości ujednolicone dla wszystkich krajów, dzięki czemu są łatwiejsze w interpretacji i wzajemnym porównywaniu. Mamy tutaj m.in. szczegółowe tabele zawierające rozkład populacji w poszczególnych regionach danego państwa pochodzący z różnych spisów ludności (w ujęciu względnym). Na końcu każdej sekcji umieszczono wykresy zwane piramidą płci i wieku, które bardzo dobrze obrazują demograficzną strukturę ludności.

Trzecią część książki stanowi imponujących rozmiarów bibliografia (aż 168 stron!), która zawiera dwa główne działy – źródła i literaturę przedmiotu, wykorzystane w książce. Źródła zostały zaprezentowane odrębnie dla każdego z 21 analizowanych krajów. Dodatkowo w obrębie kraju zostały podzielone na trzy części: źródła dotyczące ruchu ludności, struktury społecznej według wieku, płci i stanu cywilnego oraz wyników spisów ludności dotyczących gospodarstw domowych i rodzin.

Praca Rothenbachera jest chyba najpełniejszym kompendium wiedzy demograficznej i statystycznej odnoszącej się do szeroko rozumianych procesów ludnościowych w Europie Środkowej i Wschodniej. Stanowi swego rodzaju komentarz do przemian cywilizacyjnych i ludnościowych zachodzących na rozpatrywanym terenie w długim, ponad 150-letnim, okresie. Wraz ze wspomnianymi już dwiema wcześniejszymi pozycjami niemieckiego uczonego jest nieocenioną encyklopedią wiedzy dla wszystkich badaczy dziejów Europy od XIX wieku praktycznie do dziś. Może być z powodzeniem wykorzystywana w rozwijanych obecnie na szeroką skalę badaniach interdyscyplinarnych. Zarówno historycy, demografowie, statystycy, socjologowie, politolodzy czy też przedstawiciele jeszcze innych profesji mogą z powodzeniem znaleźć źródło inspiracji do swoich badań i metod ich prezentacji w imponujących dziełach Rothenbachera. Można wręcz stwierdzić, że jest to lektura obowiązkowa dla wszystkich adeptów nauk społecznych zainteresowanych poszerzeniem stanu wiedzy o przemianach ludnościowych na Starym Kontynencie.

Praca Rothenbachera stanowi istotny wkład do edycji i systematyzacji źródeł dla nauk społecznych, które w wielu dziedzinach wiedzy, jak chociażby w historii, mają długą tradycję i ich znaczenie dla rozwoju nauki jest nie do przecenienia. Jest to wkład o tyle cenny, że nie ogranicza się tylko do samego podania danych statystycznych w formie tabel i wykresów, ale uzupełnia je także o bogatą warstwę interpretacyjną i porównawczą.

Dużym walorem książki jest przejrzysta i logiczna konstrukcja, co jest szczególnie ważne, jeśli weźmie się pod uwagę ogromną liczbę zamieszczonych w niej zestawień tabelarycznych, wykresów i wszelkich danych liczbowych. Trzeba podkreślić, że zachowana została struktura z dwóch poprzednich tomów autora odnoszących się do społeczeństw Europy. Część tekstowa napisana jest językiem klarownym i zrozumiałym. Dzięki temu autor umiejętnie wprowadza czytelnika w dany zakres problematyki, co pomaga później w odczytaniu wykresów i tabel.

Książka wydana jest bardzo starannie, w twardej oprawie, a jej cena wynosi, bagatela, 450 £ (!). Można jedynie żałować, że renomowane wydawnictwo nie zdecydowało się tym razem, wzorem dwóch poprzednich tomów serii, dołączyć płyty CD-ROM z bogatym materiałem demograficznym i statystycznym, ułatwiającym jego wykorzystanie do dalszych badań i analiz.

Andrzej Synowiec